

Мр Добривоје Јовановић
Историјски архив Јагодина

ОДРЕЂИВАЊЕ ОКРУЖНОГ МЕСТА МОРАВСКОГ ОКРУГА 1890. ГОДИНЕ¹⁷⁵

По новој административној подели, Србија је била подељена на 15 округа. Највише расправе било је око утврђивања окружног места у Моравском округу, између Ћуприје и Јагодине.

Одмах по отварању питања поводом административне поделе земље, Јагодина је утврђена као окружно место. Ћуприја је, по општем мишљењу, изгубила сав значај центра. У ћупријском округу постојале су две вароши, Параћин и Свилајнац, које су јачи центри од Ћуприје. Само та чињеница довела је да Ћуприја отпадне као центар. И када се сагледа још и близина Јагодине и Ћуприје, још више је умањиван значај да Ћуприја буде центар. Када се буде на Морави подигао мост, то ће још већи значај дати Јагодини као окружном центру, и за десну обалу Мораве.

Значај Јагодине у војном погледу такође је давао предност у односу на Ћуприју. Штавише, Ћуприја се и не може упоређивати са Јагодином у том погледу. Борбе српског народа за своје ослобођење истакле су Јагодину, јер су на територији њеног округа постојала значајна места: Варваринско поље, манастир Каленић, Белица итд. Године 1813, по Карађорђевог плану, Јагодина је требало да постане центар за војне операције. Она је утврђена као војно место, одакле је требало сузбијати турске нападе долином Мораве. По стратегијској важности, Јагодински округ има свако преимућство.

Као место, Јагодина је увек имала значај. У Јагодини су зачеци прве српске индустрије. Као економски центар, Јагодина је имала велики утицај на читаву околину.

Према општем мишљењу, на страни Јагодине су историјски, економски и војни разлози, док су на страни Ћуприје само жеља њеног становништва да она буде центар округа, што се не може узети у обзир.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Стенографске белешке Народне скупштине 1889. године III, Београд 1890. године.

¹⁷⁶ Слобода, бр. 37, фебруар 1890. године.

Према предлогу скупштинског одбора Јагодина је била одређена за окружно место за округ моравски. Међутим, скупштина је својом одлуком то изменила и за окружно место је изгласана Ћуприја.

Предлог да скупштина поново расправља о окружном месту поставио је Ђока Анђелковић, посланик Јагодинског округа. Он је посумњао у исправност гласања. По њему, није утврђен тачан број гласова и предложио је нову расправу о томе. Сматрао је да је Јагодина погоднија за окружно место, због општих, посебних, политичких и културних разлога. Општи услови, који су изнети у корист Ћуприје, били су ти, да дуж десне обале Мораве није било ниједног окружног средишта. Ђока Анђелковић није узимао дужину Мораве само од Сталаћа па до ушћа, већ је посматрао Мораву са биначком и голијском Моравом. Према томе, Крушевац и Чачак су окружна места. Други разлог који је изнео, био је тај да је, по решењу скупштине између Мораве, Дунава и Тимока било пет окружних центара, док су између Мораве и Колубаре била само два центра. Као месне разлоге побијао је тврђење да је Ћуприја право средиште округа. Са Милијом Миловановићем изнео је другачије тврђење. Само параћински срез мало је више удаљен од Јагодине, док су темнићки, белички и ресавски срез ближи Јагодини. Само становницима Стењевца и Стрмостена биће даље, а у свим другим случајевима већини места је ближа Јагодина. Као разлог навео је да су путеви у ћупријском округу бољи од путева у јагодинском округу, и да је због тога лакше становницима да дођу у Јагодину, а и због тога што је јагодински округ брдовитији. На крају, тврдио је да се самоуправна окружна права могу јаче и боље развијати из Јагодине, него из Ћуприје. Упоредио је политичку прошлост за последњих 20 година. Јагодина је по својој политичкој прошлости, по својој борби за самоуправу, стекла првенствено право да буде окружна варош. У Јагодини су постојале три фабрике, стакларска, пиварска и кожарска, па и из тог разлога Јагодина може да игра улогу правог покретача на бољитак народа, која није само варош за размену добара, већ и за увођење земаљске производње.¹⁷⁷

Поп Таса Капетан-Спасић је потврдио опредељење за Ћуприју, јер у корист Ћуприје је и постојање три вароши, три изборна места: Ћуприја, Свилајнац и Параћин. И због близине између центара у источној Србији и ћупријског округа, мора бити власти која ће надгледати личну и имовинску безбедност грађана. По њему, и бројност становника иде у корист ћупријског округа. Више села из Јагодинског округа је било окренуто Крушевцу или Крагујевцу, док сви мештани ћупријског округа морали би да долазе у Јагодину.

Јанићије Поповић је говорио у корист Јагодине. Кад се географски положај посматра, онда је Јагодина ближа центру и повољније место за

¹⁷⁷ Стенографске белешке ..., стр. 3572.

околни центар. Становници Левча и Беличког среза морају у Ћуприју да иду преко огранака Јухора, где не постоје добри путеви. Ресавцима је такође ближа Јагодина. Само становницима параћинског среза ближа је Ћуприја.

Становници Темнићког среза морали би у Ћуприју да иду преко Јагодине. Ћупријски округ је имао бољу мрежу путева, док јагодински округ није имао попречних путева, већ само путева који су водили дуж Мораве или упоредо са Моравом. Такође је сматрао да Морава није ометала саобраћај према Јагодини, јер је понгонски мост код Ћуприје могао лако да се изгради као сталан, а за мост код Глоговца било је све припремљено за његову изградњу, преко кога ће цела Ресава да буде повезана са Јагодином. Поменуо је и статистичке податке из 1889. године, по којима је јагодински округ имао за око 100 становника више. Он се осврнуо и на културни и просветни значај, који ће вршити окружно место на своју околину. Прво треба се обазирати на језик, јер у ћупријском округу постоји део становништва, које не говори српским језиком. Ако би Ћуприја била окружно место, посланици за окружну скупштину говорили би другим језиком, мада у Ћуприји живе само Срби. Јагодина има једну нижу гимназију, има много више учитеља и чиновника, има две фабрике и 2-3 млина. Занати су у Јагодини много развијенији, док у Ћуприји их готово и нема. У Јагодини има много више школованих људи, који би могли корисно утицати на посланике на окружним скупштинама, а и на чланове сталног окружног одбора, што ће сигурно лакше извести начела самоуправе. На крају, Јагодина је већа варош од Ћуприје.¹⁷⁸

Миљан Ристић је подржао предлог да Ћуприја буде окружна варош. Пошто је Ћуприја на средокраћу између Параћина и Јагодине, а и по изјавама ресавских посланика, лакше им је доћи у Ћуприју него у Јагодину, која је ближа. По њему је важније да се задовоље потребе три изборне вароши него једне. Параћин има више становника од Јагодине, а Ћуприја и Свилајнац такође броје по око 4.000 становника. Пошто се доказивало у корист Јагодине због постојања индустрије, која запошљава око 15 до 20 радника, напоменуо је да Параћин има фабрику, која запошљава око 300 до 400 радника.

По Велизару Кундовићу, није важан географски положај, јер су вароши у близини, али Јагодина треба да буде окружна варош, јер је она легло радикалном начелу. Због те клице, Јагодину треба поштовати. Он је био припадник друге странке, али он је одао пошту становништву Јагодине на чврстој и истрајној борби за радикална начела.

Поп Таса Капетан-Спасић је поновио да је становништву из много више места лакше да дођу до Ћуприје. Поводом већег образовања

¹⁷⁸ Стенографске белешке ..., стр. 3574.

становништва Јагодине, напоменуо је да гимназију имају Параћин и Свилајнац, а Јагодина само полугимназију.

Поп М. Петровић је истакао да су услови скоро подједнаки за оба места да буду окружна места, јер су теренске тешкоће једнаке за оба места, јер се та места налазе у близини, а посебно и због тога што постоји железница. Од свих разлога да Јагодина буде окружно место, најважнији је, што ће Јагодина имати много јачи културни утицај од Ћуприје, и да ће се култура лакше разносити по народу из Јагодине. Пошто Србија стоји на путу самоуправних послова, због тога је важније да Јагодина буде окружно место. Самоуправни послови, који ће се вршити по окружним скуповима, имаће васпитни утицај на чланове окружне скупштине, који ће утицати на народ, и тај утицај много ће бити јачи у Јагодини него у Ћуприји. Остао је при томе да ће Јагодина са својим политичким правцем-самоуправом утицати на народ јаче него Ћуприја, а географске тешкоће нису такве да би оне имале пресудан утицај.

Мика Ђорђевић, поред културних и индустријских разлога, истакао је да главну улогу имају и географски, статистички и војни разлози. Пошто је ћупријски округ одвојен од јагодинског округа Моравом, они су одељени у посебне делове. Свако од окружја има по три речна слива. Ћупријски је имао сливове река Ресаве, Раванице и Црнице, а Јагодински округ река Белице, Лугомира и Каленићке реке. Када се погледају сливови ових река, одмах се види да је река Ресавица по свом простору толико велика као сва поменута три слива у Јагодинском округу. Није добро да народ из ћупријског преко оволико природних препрека иде у Јагодину. Осим тога, ћупријски округ је по простору далеко већи од Јагодинског, а има још и две вароши, Параћин и Свилајнац, чијим је становницима лакше да дођу до Ћуприје, јер се налазе на десној обали Мораве. Статистички подаци, по њему, такође говоре у корист Ћуприје. У Јагодинском округу на један квадратни километар долази 10,7 насељених места, док у Ћупријском округу 17,22, што је много више. Процентуално, у Јагодинском округу било је 10% насељених места са преко 1000 становника, док их у Ћупријском било 16,9%. У војном погледу, Ћуприја је такође била у предности. Према војној подели земље, требало је очекивати да ће војне власти узети за војни центар Ћуприју, јер је свима најближа, било за окружну команду или збориште војске. Ћуприја је далеко важнија и с обзиром на војне операције, које би се појавиле, било на јужној или западној страни земље, јер би се из Ћуприје лакше слала војска на обе стране. За то су доказ ратови са Турцима 1876/78. и са Бугарима 1885. године. По њему су културни и индустријски разлози, разлози другог реда.

Станко Петровић је указао да су сва места у близини, осим неких села у параћинском срезу, што није важно за одређивање окружног места. Није важно по удаљености које је место окружно. Јагодина је ипак много

спремнија и има бољих услова да издржава своју окружну самоуправу и да окружни одбор одговори својој окружној улози. Људи из Јагодине су способнији и спремнији да изведу самоуправу.

Панта Срећковић је био за Ћуприју, јер се живот нашег народа у средњем веку развијао у Раваници и Манасији. Као други разлог је навео близину Левча и Крагујевца, јер се у Крагујевцу становништво левачког среза највише снабдевало потребама, и продавали своје производе. Чак је изјавио да се Јагодина жели прогласити за окружно место, а ни Бог јој то није дао. Ако може да Морава тече назад кад јој се каже, онда ће и он гласати за Јагодину.¹⁷⁹

Према Милији Миловановићу, посланику Јагодинског округа, сви разлози могу да дају предност једној или другој вароши, али по њему је било најважније то што су ресавски посланици, на челу са Димитријем Катићем изјавили да желе да центар буде у Ћуприји, и да је због тога Ћуприја добила првенство. Сматрао је да то мора да отпадне као разлог пред другим важнијим разлозима. Близина Крушевца Ћуприји и Крагујевца Јагодини ставља их у исту раван. И по питању радикализма стоје места у истој равни, јер је цела Србија легло радикализма. По њему, географски положај Јагодине је бољи од положаја Ћуприје због прелаза преко Мораве и Гиља. Према броју становника, Јагодински округ је бројнији, јер само по броју сеоског становништва бројнији је за 8.373 становника, а заједно са бројем варошког становништва за 93 становника. Осим већег броја становника, ресавски и деспотовачки срез су за око 2 ½ сата ближи Јагодини него Ћуприји. Прелаз преко Мораве једнако представља тешкоћу становништву и са једне и са друге стране. Међутим, становништву Јагодинског округа је теже да иду у Ћуприју, јер срез левачки предваја планина Јухор. Поред половине становништва ресавског краја, који набављају своје потребе у Јагодини, исто тако и половина становништва Ћуприје набавља своје потребе у Јагодини. Због чињенице да је већини становништва Јагодина ближа од Ћуприје и да Јагодински округ има више становника, тражио је да Јагодина буде центар округа, како је то скупштински одбор предложио, и затражио је тајно гласање.¹⁸⁰

Рака Миленковић је изјавио да не узима у обзир све разлоге који су наведени, јер су све чињенице познате, и сматра да је због тога Јагодина много подеснија за окружни центар.

Мијајло Поповић је изјавио да никад није могао да замисли да ће икада Јагодина да дође у питање. Сматрао је да је тежина оних разлога, који су на страни Јагодине, скупштини толико позната да је сумњао да ће бити речи о Јагодини. Насупрот Панти Срећковићу, изјавио је да је за њега веће

¹⁷⁹ Стенографске белешке ..., стр. 3577.

¹⁸⁰ Стенографске белешке ..., стр. 3582.

чудо од тока Мораве уз брдо, да Ћуприја буде окружни центар. Поред два среза у Јагодинском округу, и ресавски срез је ближи Јагодини. Само становништву параћинског среза Ћуприја је ближа него Јагодина. Зато, по њему, народни интерес захтева да Јагодина буде окружно место. По њему су војни разлози најмање важни, јер ако се опстанак Србије мора решити пред Ћупријом или Јагодином, онда ту престају сви стратегијски разлози, већ се мора молити за мир. Он није говорио о заслугама Јагодине за радикализам, је ово не треба да пресуђује партијско расположење, него интерес народа. Пошто је окружна варош седиште окружног одбора и скупштине, који расправљају питања од највећег утицаја на материјално стање народа, онда се мора усвојити мишљење да ће такве окружне скупштине бити најкорисније, ако се буду држале у месту које ће својим месним приликама пружити могућност за што правилније решавање ових питања.

Димитрије Катић је навео супротно од Мијајла Поповића, да о овом питању неће бити говора, и да није изнет ниједан разлог који би ишао у корист Јагодине. Ресавци иду у Јагодину као што иду у Смедерево, Београд или Ћуприју, као и у друга места, и то не може да буде разлог за окружно место. Димитрије Катић је говорио да је Ћупријски округ бројнији од Јагодинског за око 5 до 6 хиљада становника, према најновијим статистичким подацима, а не према подацима из 1877. године. Ћуприја је много ближа средишту округа, и правилније је да становништво долази у Ћуприју. Да је ближе, јер од Јагодине нема ни два сата до границе јагодинског и крагујевачког округа, а од Ћуприје нема нигде мање од 15 до 16 сати. У корист Ћуприје да буде средиште округа по њему је јак разлог, што од Пожаревца до Врања нема на десној обали Мораве ниједног окружног средишта. За Ћуприју су важни и финансијски разлози. Ако Јагодина буде окружни центар, Ћуприји остаје само суд без полиције. Мање би се осетило по Јагодину са изгуби нешто од институција, јер има срез, гимназију и ђумрук, што Ћуприја нема. Ћуприја је важнија за одбрану десне стране Мораве од Јагодине. У Ћуприји се укрштају путеви за Пожаревац, за Црну реку и за Крагујевац, што говори о њеној важности, а не само њена одбрамбена снага. Ћупријски округ има три изборне вароши са преко 12.000 становника, док Јагодина има око 4.000 становника. Ако се варошима призна веће образовање, онда је образовање на десној страни Мораве више, него на левој. Слаби су и разлози да ће Јагодина моћи повољно да утиче на самоуправни рад окружног одбора. Јагодина не бира тај одбор, него цео округ, и у том случају десна обала је надмоћнија од Јагодине.

Известилац П. Ђорђевић је на крају поново подржао Јагодину за седиште округа. Јагодински округ је у главном у равници, а ђупријски није. Сеоског становништва има за око 8.000 више у Јагодинском округу. У ђупријском округу има само 90 места, а у јагодинском 134. Према њему, географске прилике су у корист Јагодине, статистички подаци су у корист

Јагодине, култура такође. И сами разлози, које су неки помињали, да Ћуприја има више интелигенције због још две вароши, не иду у прилог Ћуприји већ против ње. Те вароши нису помогле Ћуприји да се развије, већ су јој одмогли.

На гласању, од 103 посланика, за Јагодину је гласало 45, а за Ћуприју 58 посланика.¹⁸¹

*

После изгласавања Ћуприје за окружно место, било је много противљења.

Случај са Јагодином упоређује се са неблагодарношћу за све што вреди и узвишено и родољубиво. То је велика неправда и још један пример да се племенитост и родољубље награђују неблагодарношћу. Владиним пројектом закона о административној подели земље, Јагодински округ је избрисан са карте Србије. Јагодински округ није био достојан да буде центар једног округа.

У истицању значаја Јагодине цитиран је приказ Јагодинског округа од стране Милићевића у његовом делу *Кнежевина Србија*: „Улазимо у округ који заслужује нашу пажњу по многим које чем, што се догађало у њему и за старог а нашега живота, и за време новог а народног а рада.

Било да историк културног а стања српског а народа потражи прве зачетке наше народне производње; било да родољуб зажели поткрепити своје патриотско осећање примером трпљења из црних дана народног а живота; било да приповедач науми причати предигру оне кржаве драме која се птпоче првих месеци 1804. г.; било да народни певац, уз јаворове гусле, почне сликати славну битку варваринску, или да хвалом окити мученичку смрт игумана манастира Каленића-све се торају зауставити на красном округу јагодинском, на лепом Левчу и на питомом Темнићу“.

У истицању значаја Јагодине у краћим цртама наведене су чињенице из прошлости Јагодинског округа. После вековног ропства, у Јагодинском округу се јавља први оружани покрет против таквог стања српског народа. Тада је Коча Анђелковић подигао Левчане, Темнићане и Беличане на јуначки отпор Турцима, али није успео да прошири отпор и много бораца нашло је смрт. Њихова мученичка смрт представља први зачетак српске слободе.

У првом српском устанку Јагодински округ је био први који је очишћен од Турака, и први који је стао у одбрани осталих крајева. Бојеви код Јагодине 1804, на Липару 1809, на Варварину и Јасики 1810. само су светли примери храбрости становника Јагодинског округа. После пропасти

¹⁸¹ Стенографске белешке Народне скупштине 1889. године III, Београд 1890. година.

Првог српског устанка, народ у Јагодинском округу први је устао и прикључио се 1814. године Хаџи-Продановој буни. Такође, на почетку Другог српског устанка Јагодински округ је први устао на оружје и много допринео успеху устанка.

После националног ослобођења, када се појавила самовоља појединих водећих људи, становници Јагодинског округа први су устали у одбрану грађанских права. Око 2.000 Јагодинаца са Милетом Радојковићем покренули су „*Милетину буну*“ и допринели да земља добије устав, који је народу обезбедио грађанска права и обуздао самовољу челника. Када је управа земље дошла у руке људи, који су Србију повели у пропаст, и тада је Јагодина дала знамените умове који су знали да обележе правилан пут народног развитка. Из Јагодине су проистекли први одважни политички борци, који су се борили против назадњаштва, и успели да извојевају слободу и грађанска права. Први зачеци свих политичких тековина, које су извојевале напредак, пре свега радикализма, настали су у Јагодини. Творац радикализма је из Јагодине. Многи Јагодинци су због тога били хапшени и прогањани.

Јагодинци су се одупирали и уценама власти. Није се пристало на избор владиног посланика, због чега Јагодина није добила железничку станицу прве класе, и пруга за Крагујевац полазила би од Јагодине, а не од Лапова.

Јагодинци су први заслужили да осете благодет новог времена, за коју су најзаслужнији, али доживели су огромну неправду. Нису Јагодинци били задовољни радикалском владом, а посебно су замерали посланицима из књажевачког, црноречког, алексиначког и крушевачког округа, јер су ови окрузи много дуговали Јагодинцима за ослобођење од Турака. Због свих заслуг поново су позвани посланици да промене одлуку и да Јагодину одреде за окружно место.¹⁸²

Према „*Вечерњим новостима*“, било би неправедно, неразумно и штетно, а за радикалну странку још и понизно, да се Јагодина не одреди за окружни центар. Јагодина је била дика радикалска, чији су грађани претрпели толико зла и да су многи и материјално пропали, али је остала верна начелима за народна права. Поред могућег економског заостајања, лишавањем Јагодине окружног центра, доведена је у питање част Јагодине. Она је важила за једну од најважнијих политичких и привредних средишта, која има све могућности да се даље развија. Због своје прошлости и изневерене будућности, Јагодина је требало да се поклати једној Туприји „*према којој она стоји, као човек у најбољем мушком добу према једном размаженом детету*“. Не може се допустити да се погази част и достојанство народа, једне уважене вароши, чију прошлост радикална

¹⁸² Слобода, бр. 37, фебруар 1890. године.

странка мора да поштује. Само се тражила примена правде и истине, које су биле на страни Јагодине.¹⁸³

Мали лист је стао на страну Ћуприје. Негирали су се разлози да је Јагодина у културном и индустријском погледу далеко надмоћнија од Ћуприје и да Јагодина има већих заслуга од Ћуприје, па и осталих вароши у земљи, за тадашње политичке слободе и парламентаризам. Против написа да је држава уложила у Ћуприју доста, а да је и даље остала слабо развијено место, такође је било реакција. Разлог спорог напредовања Ћуприје није у незаузимању и немарљивости њених грађана, већ да у ыупријском округу постоје још две вароши, Параћин и Свилајнац, које нису мање од Јагодине, па зато новац сакупљен у округу делио се на све вароши, док се већи део новца прикупљеног у Јагодинском округу улагао само у Јагодину.

На крају су набројани разлози у корист Ћуприје, који су и определили одређивање окружног места:

1. Ћуприја је по свом географском положају на средокраћи између Свилајнца, Параћина и Јагодине, а много ближа Свилајнцу и Параћину;

2. Ћупријски округ има 18.000 становника више од јагодинског, и при одређивању средишта округа, морала је да се у обзир узме и жеља већине становништва;

3. Кад би се Јагодина одредила за центар округа, онда би Ћуприја била среско место, што би због штедње било излишно;

4. Ћупријски округ додирује се већом дужином са Моравом, а прелаз преко Мораве скопчан је са великим тешкоћама, јер нема мостова;

5. Значајно је и заузимање посланика Свилајнца и Параћина, пре свих Димитрија Катића, јер су посланици три вароши важнији од посланика једне вароши.¹⁸⁴

Народни дневник понавља излагања неколико посланика, пре свих Димитрија Катића, за које сматрају да је било пресудно, али без пристрасности се наводи да је правда на страни Јагодине. Зна се да Ћуприја, и поред тога што је дуго била окружна варош, није учинила никакав напредак. Зато и није заслужила да буде центар Моравског округа. Док се Јагодина развијала, Ћуприја је живела у учмалости. Није имала ни честитих основних школа, ни трговине и заната. Учињено је лоше Јагодини, која се кроз читав низ година развијала са успехом, и која је увек показивала политичку самосталност својих грађана. Радикали су морали да дају предност Јагодини, јер је она њихова колевка.¹⁸⁵

Домовина искључиви разлог тражи у посланицима једног и другог округа. У одређивању окружног центра главну улогу су играли лична

¹⁸³ *Вечерње новости*, бр. 55, 3. март 1890. године.

¹⁸⁴ *Мали лист*, бр. 56, 25. фебруар 1890. године.

¹⁸⁵ *Народни дневник*, бр. 57, 13. март 1890. године.

пријатељства и лични интереси, а не стварне потребе народа. Насупрот Димитрију Катићу, ауторитету међу посланицима, стајао је Таса Ћикић, који се није довољно борио за Јагодину.¹⁸⁶

¹⁸⁶ *Домовина*, бр. 41, 22. фебруар 1890. године.